

ДЕЈАН ШАБИЋ
МИЛА ПАВЛОВИЋ*

ГЕОГРАФСКЕ ОСНОВЕ РАЗВОЈА ТУРИЗМА У СЈЕНИЧКОМ КРАЈУ

Извод: У циљу проналажења решења за заустављање процеса слабљења економске моћи Сјеничког краја, деаграризације и депопулације сеоских насеља, једно од централних места заузима питање адекватног реструктурирања економије, сагласно расположивим ресурсима. У тим оквирима треба тражити место туризма у Сјеничком крају, делатности којој у досадашњој развојној политици није давана одговарајућа развојна улога, насупротив разноликим и атрактивним природно-еколошким и антропогеним вредностима. Сеоски туризам је потенцијал будућег интензивнијег развоја туризма у Сјеничком крају. Значај туризма је вишеструк, што се може сагледати кроз све већу тражњу за специфичним услугама.

Кључне речи: туризам, рурална економија, развој, село, одрживи развој.

Abstract: One of the central places in finding out the overall solutions to stop the processes of economic power weakening of Sjenica's region, deagrarianization and depopulation of rural regions, is assumed by the question of adequate rural economy structuring in accordance with locally available resources. Within these frameworks we should look for the place, i.e. the position of tourist activity in Sjenica's region, which so far has not been given an appropriate role in development policies and concepts related to these areas, although it is based on various strong, highly attractive natural-ecological and anthropogenesis values. Rural areas were used for some forms of economic production and were known by low overall population densities. Tourism is attracted into these regions by natural features, landscape quality and rural way of life. Rural tourism brings life to many areas. It can include a great variety of activities and can be way to prosperous life for people in Sjenica's region.

Key words: tourism, rural economy, development, country, sustainable development concept.

Увод

Сјенички крај захвата 1059 km². Налази се у југозападном делу Србије. У морфолошком погледу Сјенички крај јесте део Старовлашко-рашке висоравни, које чине динарске површи око Вапе и Увца. Назив је добио по обиљу „траве – сијена, која се у околини Сјенице коси и по три пута годишње” (Љешевић и др., 2004).

Географски положај и морфолошка изолованост територије условили су саобраћајну мрежу у овом крају. Због тога, али и због немарности државе (свега 7 km је савременог коловоза), овај простор још увек има неразвијену локалну саобраћајну мрежу и она представља ограничавајући фактор развоја туризма. У Сјеничком крају још увек постоје неустаљене трасе путева. Саобраћај се обавља отежано и споро, практично на фиктивним стазама (Павловић, 2004).

На почетку XX века Сјенички крај је један од ретких простора кроз који не пролази железничка пруга. Овај крај се налази између два значајна железничка правца, Београд – Бар и Београд – Лапово – Краљево – Скопље. У исто време, крај опкољавају и две важне друмске саобраћајнице које воде од Београда преко Златибора до Црногорског приморја и долином Ибра према Косову и Метохији и Скопљу.

* Др Мила Павловић, редовни професор, Географски факултет, Београд.
Др Дејан Шабвић, доцент, Географски факултет, Београд.

Преко Сјеничког краја пролази неколико саобраћајница. Једна из долине Ибра од Рашке преко Новог Пазара и Сјенице води до Пријепоља. Овај правац је значајан за Сјеницу јер је повезује са пругом Београд-Бар и Београд-Скопље, али и са две периферне друмске саобраћајнице.

У циљу туристичког отварања овог простора према осталим деловима земље, неопходно је извршити модернизацију пута према Новој Вароши, који је у доста лошем стању, као и модернизацију и асфалтирање остале путне мреже. У циљу бољег саобраћајног повезивања унутар територије, а тиме и бржег отварања и економске интеграције простора са осталим деловима земље, планирана је изградња и довршетак регионалних путних праваца: Дуга Пољана – Дражевиће – Камешница – Тузиње – Карајукића Бунари – Угао – Црна Гора, затим Сјеница – Раждагиња – Врсјенице – Кијевице – Цветановиће – Буђево – Карајукића Бунари – Бороштица – Сухо До – Делимеђе – Тутин (Павловић, 2004).

О стању саобраћајне мреже на територији Сјеничког краја најбоље указују следећи подаци. У Сјеничком крају се налази 328 km путне мреже, од тога само 7 km је под савременим коловозом, што представља свега 2% укупне мреже. Док је, нпр. на територији општине Пожега (припадају истом Златиборском округу) 75% локалних и некатегорисаних путева под асфалтом, што значи да је сваки 4. km асфалтиран, док је у Сјеничком крају сваки 50. km асфалтиран. Не може се заобићи ни чињеница да је 87 km магистралних путева прекривено макадом. Поред тога, од 162 km регионалних путева асфалтирано је само 35 km, а од 392 km локалних путева ни један километар није под асфалтом. Лоша путна мрежа унутар Сјеничког краја велика је препрека бржем привредном развоју, а самим тим и туризма. Неповезаност села са регионалним центром добром путном мрежом и постојање села која су још увек без струје, јесу ограничавајући фактори развоја, који се не могу ничим правдати. Сјеничко село могло би бити туристички активирано, али у оваквим егзистенцијалним околностима оно је још увек далеко од туристичке валоризације (Павловић, 2004).

По попису из 2002. године на тој територији живело је 27.857 становника. Природа Сјеничког краја и богато културноисторијско наслеђе Рашке регије (у чији састав улази овај крај), представљају добру основу развоја туризма, али још увек потенцијали овог простора су непознати широј јавности. Због тога, али и због лоших економских услова, Сјенички крај није туристички валоризован.

Боравак туриста у Сјеничком крају треба да се заснива на оптималној комбинацији атрактивних атрибута природних и антропогених ресурса. Због тога се развоју туризма мора прићи крајње озбиљно и стручно, уз пуно уважавање принципа еколошке заштите.

Природне вредности развоја туризма

У туристичкој понуди природни фактори представљају основу развоја туризма у овом крају. Територијална изолованост, слаба саобраћајна повезаност и економска неразвијеност, неки су од разлога неразвијености туристичке делатности на том простору.

Морфологија терена, крашки облици рељефа, извори чисте воде, шумски и травни простори представљају основу за развој разних видова туризма у Сјеничком крају. Од морфолошких обележја у туристичком погледу интересантне су **планине**: Јавор, Голија, Гиљева, Озрен, Јадовник и Златар. Оне су привлачне лети због чистог ваздуха и воде, док су зими погодне за скијашке спортове. Од крашких облика рељефа у Сјеничком крају значајне су **пећине и јаме**. Познате пећине су: Ушачка, Тубића и Ледена. Њих би требало уредити за посету, што би био корак у развоју спелеолошког туризма на том простору (Павловић, 2004).

Туристички најатрактивнији **слапови** у Сјеничком крају налазе се на на више места на Увцу, Скудли и на Ступском и Шарском врелу. Слапови Скудле налазе се код

Скудланске клисуре, између Јадовника и Пшеника, док су слапови Мале Скудле у Горњем Гоњу, низводно од Скудланских врела.

Туристичке вредности Сјеничког краја чине **клисуре и кањони**. Црвска клисура Вишњевске реке је једна од најдубљих (300 m), најлепших и најшумовитијих клисура у околини Сјенице. Позната је и клисура Тријебинске реке, са укљештеним меандрима. Кањон Дубочице познат је по својој лепоти, али и по неприступачности. Сматра се да постоје делови кањона у које још увек човек није крочио. Још једна туристички атрактивна локација у Сјеничком крају је кањон Крајиновића реке, чија дубина износи 400 m. Увац, од свог изворишта на Озрену до ушћа Кладнице, тече кроз Сјенички крај. Најлепши и туристички најинтересантнији кањон Увца налази се у околини Сјенице, низводно од ушћа Мрчког потока, до ушћа Вељушнице, на дужини од 9 km.

Развоју зимских спортова доприноси **клима** Сјеничког краја. Зиме су веома хладне, дуге и са доста снега. Сјенички крај је годишње под снежним покривачем просечно 105 дана, а 1965. године задржао се 137 дана, тј. више од 4,5 месеци. Највише дана са снегом је у јануару (26), а најмање у септембру 1. Због недостатка инфраструктуре, нереално је очекивати да би се зимски туризам на овом простору могао ускоро развити. Али, ако би се изградиле ски-центри са жичарама, зашта постоје природни услови на обронцима оближњих планина, отвориле би се и перспективе за развој овог вида туризма (Шабић и др. 2004). На Радишића брду, недалеко од Сјенице, у прошлости је постојао ски-лифт, који је пре неколико година пресељен на Бабињачу уз ски-стазу Увац, удаљену 3 km од Сјенице.

У околини Сјенице веома је популарна и масовна спортска дисциплина – *скијашко трчање*. Такмичења у скијашком трчању одржавају се сваке зиме на уређеној стази Глибањ на Бабињачи. Дужина трајања снежног покривача (96,1 дан годишње) утиче на трајање скијашке сезоне у Сјеничком крају.

Табела 1. Средњи месечни број дана са снежним покривачем у Сјеници за период 1961-2003. година

I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	год.
26	21	14	7,8	3	-	-	-	1	2,6	4,1	16,6	96,1

Извор: Метеоролошки годишњаци, РХМЗ, Београд.

Од хидролошких објеката у Сјеничком крају туристички потенцијал представљају: **врела, реке, термалне воде и вештачка језера**. Најатрактивнија врела јесу: Сјеничко, Шарско, Скудле, Вапе, Камешнице, и друга. Врела би поред значаја у водопривреди могла имати и већи туристички значај.

Због своје незагађености, **реке** Сјеничког краја лети су погодне за риболов (Увац, Вапа, Јабланица, Грабовица, Кладница и друге). Од свих река у Сјеничком крају најзначајније су Увац и Вапа.

Термалне воде сврставају се у значајне али невалоризоване потенцијале овог краја. Северно од Сјенице, у селу Чедово, на десној обали реке Вапе, налазе се термални извори. Локалном становништву познати термоминерални извори су *Бањица* и *Бања*, удаљени од Сјенице 4 km. Налазе се на 986 m н.в. Вода са тих извора обогаћена је ситним песком и мехурићима гасова. Температура воде *Бањице* је 26°C и због тога зими не мрзне. Ову воду користе реуматични болесници и тврде да осећају значајно здравствено побољшање. Имајући у виду ту чињеницу, неопходно је испитати његову лековитост (Павловић, 2004).

На Јабланици, у близини хотела „Борићи”, 1972. године подигнута је прва брана и формирано **вештачко језеро** у рекреативне сврхе. Језеро је имало површину од 1 ha. Друга устава подигнута је 1988. године, али није утицала на то да се ревитализује првобитна намена језера. Само пет година вештачко језеро је коришћено у рекреативне сврхе локалном становништву и гостима хотела „Борићи” (Павловић, 2004).

Сјенички крај је јединствен резерват **флоре и фауне**. Флора овог краја одликује се разноврсношћу и реликtnим карактером. У прошлости овај крај био је богат шумом. Доминатне врсте четинара биле су бели бор, смрека и клека, а листопадних врста: леска, бреза, дрен, граб, буква, јавор и врба. На разноврсност шумског дрвећа указују локални топоними: Лешница, Борићи, Бреза, Крња Јела, Борје и други. Сјеничко-пештерска висораван и околне планине које су познате по томе што на њима расту јестиве врсте гљива, боровница, клека, шумске јагоде, купина и лековито биље. Зато се туристима пружа могућност да током шетње прикупљају и различите плодове.

У крашким пољима и на околним планинама живе разне врсте **дивљачи**. За страсне ловце може се организовати одстрел појединих врста трофејне дивљачи.

Развој туризма у Сјеничком крају условио би и привредно активирање села, јер би сеоско становништво својим сточарским и земљорадничким производима омогућило туристима конзумирање квалитетне **здраве хране**. На тај начин сеоском становништву би се омогућили сигурнији извори прихода, што би представљало још један фактор да одлуче да остану да живе на том простору.

У Сјеничком крају праве се различити **специјалитети** на традиционалан начин, који могу да привуку туристе. То су специјалитети од млека: различите врсте сирева, кајмак, јардум, пуњена паприка са кајмаком и сиром, масло и други (Масловарић, 1992). Од сирева надалеко је познат пештерски сир, а једино се овде у нашој земљи може пробати турски специјалитет *јардум*. Јардум се добија дугим кувањем овчијег млека на тихој ватри, све док не постане густо. После хлађења, јардум представља хранљив и освежавајући напитак. Доручак са сиром, кајмаком и врућом погачом испеченом испод црепуље је незабораван. Веома омиљена врста сира која се правила у прошлости је *отежени сир*, којег се сећају старији и о њему радо причају. Веома стара јела која туристи овде могу да пробају су тарана, скроб, папула, овсеница, качамак, цицвара, разљевуша, бунгур, ћешке, вариво, попара и др. *Сјеничка прицута* је данас надалеко позната и радо тражена. Наведене и многе друге специјалитете од рибе, дивљачи, печурки, пасуља, кромпира и разне слаткише припремљене на традиционалан начин, туристи могу да пробају у сеоским домаћинствима (Васић, 1992). Због свега наведеног, здрава храна треба да нађе место у туристичкој понуди Сјеничког краја.

Антропогене туристичке вредности

Поред бројних природних туристичких вредности, Сјенички крај се на туристичком тржишту може појавити и бројним антропогеним објектима.

У центру Сјенице налази се **џамија Султан-Валиде** (Велика или Бијела џамија), из друге половине XIX века – задужбина мајке султана Абдул-Халида реформатора. Својом величином, грандиозном куполом пречника 15 m, и уским минаретом висине 23 m, у архитектонском смислу, ова џамија је најзначајнији верско-културни објекат у Сјеници из периода турске владавине (Зекић, 2004).

У Сјеници се налази и православна **црква Светог Петра и Павла**, чија је изградња почела 1896. године, а завршена 1928. године. Туристички интересантна је и православна црква у Штављу, која је изграђена почетком друге половине XIX века (Павловић, 2004).

Историјска збивања у Сјеничком крају имала су несумљив утицај на **домаћу радиност**. И поред прихватања европске моде, национална компонента задржала се у извесном смислу и данас. Код српских жена такво обележје има марама, а код муслиманки марама – *шамиија* која се носи уз димије. Уместо белог сукненог *ћулафа*, муслимани су прихватили *беретку*, док је код Срба *шајкача* као национална капа остала и данас у употреби. Туристи који посете Сјеницу и њену околину у

сувенирским радњама и на локалним пијацама могу купити наведене производе од коже, сукна, чоје, кадифе, атласа, вуне, памука и свиле (Владић-Крстић, 1992).

Мада је традиционалан начин одевања у Сјеничком крају све ређи, не треба га препустити забораву. У оквиру туристичке организације Сјенице требало би направити сталну поставку народне ношње, али и других етнографских обележја са тог простора. На тај начин народна ношња би се „сачувала од заборавља”, а био би и допуњен туристички садржај Сјеничког краја.

Туристичко-угоститељски објекти

За успешан развој туризма неопходно је постојање и туристичких објеката. Пре Другог светског рата постојало је неколико угоститељских објеката у Сјеници. *Хотел Рацка Букумировића* подигнут 1937-1938. године, пословао је свега 3-4 године. Хотел „Парк”, до Другог светског рата пословао је под називом *Хотел Сретена Живановића* изграђен је 30-их година XX века. До Другог светског рата у Сјеници је било 18 кафана и 25 објеката званих *кахва-завичајна*. После Другог светског рата са радом је наставио Хотел „Парк”, а изградњом Хотела „Борићи”, 1983. године претворен је у службене просторије. Дуго је радило и приватно преноћиште код Авдула Ченгића, код џамије. У послератном периоду, у оквиру Хотела „Србија” радила је само кафана, а собе никада нису биле у функцији (Павловић, 2004).

Носилац туризма у Сјеничком крају је Угоститељско-туристичко предузеће „Борићи”, у чијем саставу послује и Хотел „Бор”, који је почео са радом 1989. године. Године 1974. изграђен је смештајни део хотела, док је ресторански део изграђен 1992. Хотел се налази на путном правцу Сјеница – Нови Пазар. Удаљен је 1,5 km од града у очуваној четинарској шуми. Године 2003. године хотел је имао 66 запослених радника. Поред хотела са рестораном, послује и Мотел „Парк” са помоћним објектима, као и снек-бар, отворен 1985. године у Сјеници и локал „Вапа”, такође у Сјеници, изграђен 1968. године. Хотел је данас приватизован и без комплетне реконструкције и обнове не може се наћи на туристичком тржишту (Павловић, 2004).

Хотел „Борићи” располаже са 120 лекајева, ресторанском салом са 300 седишта, националним рестораном (70 седишта), као и галеријом и салом. Инвентар и собе хотела су доста оштећени, пре свега смештајем ђачких екскурзија, али и неулагањем у обнављање. Недостатак хотела је и непостојање сале за одржавање семинара јер би овај вид туризма овде могао бити актуелан. Због тога би у будућој реконструкцији објекта било неопходно изградити салу за ове намене. Поред поменутих туристичких објеката, маја 2002. године у Сјеничком крају постојало је 77 угоститељских објеката отворених 1991-2002. године (Павловић, 2004).

У циљу бржег и квалитетнијег развоја туризма у Сјеничком крају неопходна је изградња нових туристичких објеката. То би омогућило развој ловно-риболовног и спортско-рекреативног туризма. Да би туризам кренуо са мртве тачке, требало би објединити туристичку понуду, потенцијале и капацитете ширег окружења.

У циљу развоја туризма треба размотрити и могућност за развој сеоског туризма, као специфичног облика ове делатности. Сјеничка села својом аутентичношћу у изградњи кућа, организацијом живота и природном средином, могу представљати интересантан туристички мотив. За реализацију оваквог програма још увек не постоје услови, али се с тим се може у будућности рачунати.

Уколико се ради о ноћењу са сва три obroka, реализација је могућа у хотелу „Борићи”, али је перспективна и у домаћој радиности и у објектима типа пансиона, у мини туристичким комплексима типа етно-парка и слично, каквих још увек нема у Сјеничком крају.

Конципирање додатних туристичких садржаја у оквиру угоститељских пунктова потенцира функције руралних насеља Сјеничког краја, наслањајући се на активности и стил живота локалног становништва – од пољопривредних активности (у рекреативној форми за туристе), преко припреме националних јела, израде народних рукотворина, до учешћа у фолклорним манифестацијама, смотрема народног стваралаштва и светковинама. Ови садржаји се само делимично могу реализовати у склопу угоститељских објеката у Сјеничком крају јер они нису само носиоци туризма, већ се појављују и као иницијатори и модификатори садржаја туристичког боравка у овом крају.

Закључак

Сјенички крај има услове за развој туризма, јер је очувао предеону изворност и етнографску аутентичност. То су очувана природа, незагађена животна средина, производња здраве хране, специфични климатски услови и љубазни домаћини. Активирање туристичких потенцијала, изградњом нове и стављањем у функцију постојеће инфраструктуре и увођење еколошких стандарда је императив развоја туризма у Сјеничком крају.

ЛИТЕРАТУРА

- Бјеладиновић-Јергић, Ј. (1992): **Компаративно одређење народне ношње српског и муслиманског становништва унутар Сјеничко-пештерске висоравни и у односу на суседне и друге области**. Научна монографија: *Сјеничко-пештерска висораван*, Етнографски музеј, Београд, стр. 305-348.
- Васић, З. (1992): **Исхрана становништва**. Научна монографија: *Сјеничко-пештерска висораван*, Етнографски музеј, Београд, стр. 140-159.
- Владић-Крстић, Б. (1992): **Текстилна радност**. Научна монографија: *Сјеничко-пештерска висораван*, Етнографски музеј, Београд, стр. 161-303.
- Зекић, Ј. (2004): **Развој школства и културе**. Научна монографија: *Сјенички крај – антропогеографска проучавања*. Географски факултет Универзитета у Београду, Београд.
- Љешевић М., Шабић Д. и Ђурђић С. (2004): **Географски положај и физичкогеографска обележја**. Научна монографија: *Сјенички крај – антропогеографска проучавања*. Географски факултет Универзитета у Београду, Београд.
- Масловарић, Д. (1992): **Традиционална пољопривреда**. Научна монографија: *Сјеничко-пештерска висораван*, Етнографски музеј, Београд, стр. 11-108.
- Метеоролошки годишњаци**. РХМЗ, Београд.
- Павловић М. (2004): **Привреда**. Научна монографија: *Сјенички крај – антропогеографска проучавања*. Географски факултет Универзитета у Београду, Београд.
- Поповић, З. (1990): **Земаљска овчарска фарма Пештер**. Сјенички зборник, број 6-7, Сјеница, стр. 152.
- Родић, З. (1992): **Сеоска кућа и економске зграде**. Научна монографија: *Сјеничко-пештерска висораван*, Етнографски музеј, Београд, стр. 111-135.
- Шабић, Д. и Павловић, М. (2004): **Климатска обележја Сјеничког краја**. Гласник Српског географског друштва, Свеска LXXXIV, Број 2, Београд.
- Теренска истраживања.

MILA PAVLOVIĆ
DEJAN ŠABIĆ

GEOGRAPHIC BASES OF TOURIST DEVELOPMENT OF THE SJENICA'S REGION

One of the central places in finding out the overall solutions to stop the processes of economic power weakening of Sjenica's region, deagrarianization and depopulation of rural regions, is assumed by the question of adequate rural economy structuring in accordance with locally available resources. Within these frameworks we should look for the place, i. e. the position of tourist activity in Sjenica's region, which so far has not been given an appropriate role in development policies and concepts related to these areas, although it is based on various strong, highly attractive natural-ecological and anthropogenesis values.

Rural areas were used for some forms of economic production and were known by low overall population densities. Tourism is attracted into these regions by natural features, landscape quality and rural way of life. Rural tourism brings life to many areas. It can include a great variety of activities and can be way to prosperous life for people in Sjenica's region.

With reference to this, in this paper a special attention has been paid to pointing at some more important characteristics of tourist bases, on effects of the tourist activity development, as well as on its stimulation measure